

УДК 342:351(477)

В. В. Стецюк

аспірант

Класичного приватного університету

ОСОБЛИВОСТІ СУСПІЛЬНИХ ВІДНОСИН В СФЕРІ ДЕРЖАВНОГО КРЕДИТУ ЯК ФІНАНСОВО-ПРАВОВОГО ІНСТИТУТУ

Вступ. Оскільки фінансове право найтіснішим чином є пов'язаним з економічною діяльністю, державний кредит як фінансово-правовий інститут, який має свою структуру і об'єкт регулювання, потребує, перш за все, аналізу його економічної природи.

Постановка завдання. Дослідити особливості суспільних відносин в сфері державного кредиту як фінансово-правового інституту.

Результати. Питання державного кредиту як фінансово-правового інституту досліджували Воронова Л.К., Орлюк О.П., Монаєнко А.О., Заверуха О.Б., Ніщимна С.О., Якимчук Н.Я., Грачова О.Ю., Хімічева Н.І.

Державний кредит, будучи поряд з інститутом банківського кредиту однією із складових частин кредитної системи держави, очевидно містить в собі ознаки кредитної угоди. Тому вихідна економічна природа державного кредиту є на кшталт природі звичайної кредитної операції.

У загальноекономічному сенсі, поняття «кредит» походить від латинського слова (позика, борг). Кредит є формою руху позичкового капіталу і виражає економічні відносини між кредитом і позичальником.

В широкому сенсі слова, кредит – це договір між певними суб'єктами про грошову позику. Один з партнерів (кредитор) надає іншому (позичальникові) грошові кошти на певний строк з умовою повернення еквівалентної вартості з оплатою цієї послуги у вигляді відсотка.

Головне, що відрізняє кредит від усіх інших форм грошових відносин, – це ще один рух вартості. У кредиті знаходять вираз відносини, коли суб'єкти передають один одному вартість на умовах повернення у тимчасове користування. Таким чином, кредит є засобом перерозподілу грошових потоків. Кредитні відносини обумовлені безперервним кругообігом коштів у господарстві і дозволяють ефективно використовувати всі фонди грошових коштів для потреб виробництва, торгівлі та споживання.

Н.А. Зайцева відзначала: «Кредитом взагалі називається в економіці сукупність угод обміну рівних цінностей відбувається в різний час», тим самим підкреслюючи, що перерозподіл грошових ресурсів за допомогою застосування кредитного механізму відбувається не тільки між суб'єктами господарської діяльності, але і в часі, дозволяючи

вирішувати економічні завдання більш оперативно і своєчасно [3, с. 245].

Роль кредиту в ринковій економіці обумовлена специфічними особливостями кругообігу капіталу. У процесі кругообігу капіталу ресурси, що вивільняються в одних господарських ланках, можуть бути використані в інших. Справа в тому, що у різних галузях і підприємств час виробництва і реалізації продукції неоднаковий. Коли продукція від виробника вже готова, у покупця може не бути достатньо коштів для її придбання. Різна швидкість обороту коштів у різних, але тісно пов'язаних між собою господарюючих суб'єктів, вимагає залучення кредитів для забезпечення безперервного процесу виробництва і реалізації продукції. За допомогою кредитного механізму все коливання гнучко регулюються, і підприємства отримують обігові кошти, потрібні їм для нормальної роботи. Точно такі ж процеси відбуваються і на макроекономічному рівні. Тільки тут держава за допомогою кредитного механізму регулює функціонування не окремих господарюючих суб'єктів або галузей, а всієї економіки держави в цілому.

Велика роль кредиту і в інвестуванні та відтворенні основних фондів. Така властивість кредиту, як здатність передбачати майбутні доходи, забезпечує здійснення капітальних вкладень ще до того, як господарюючі суб'єкти накопичить прибутки для інвестицій. Поєднання власного капіталу з позиковим дозволяє оперативно реагувати на прогрес технологій, швидко здійснювати витрати на впровадження новітніх наукових досягнень. Ця економічна можливість використовується державою з метою ефективного виконання своїх соціальних завдань і функцій.

Говорячи про функції кредиту, слід вказати, що за допомогою їх використання економічні суб'єкти і суспільство в цілому домагаються ефективності виробництва, прискорення обігу та зростання доходів. У зв'язку з цим, сутність кредиту проявляється в наступних функціях:

1. Розподільча функція державного кредиту дозволяє перерозподіляти грошові ресурси відповідно до потреб економіки в цілому і необхідністю підтримки будь-якого напрямку соціально-економічної діяльності. З її допомогою відбувається процес формування централізованих грошових фондів держави або їх використання на принципах

строковості, зворотності та платності. Перерозподіл здійснюється між державним та місцевими бюджетами, міжнародними фінансово-кредитними інститутами і державним бюджетом, іноземними юридичними і фізичними особами.

2. Регулююча функція державного кредиту виражається в тому, що держава, вступаючи в кредитні відносини, впливає на грошовий обіг, рівень процентних ставок на ринку грошей і капіталів, на виробництво і зайнятість, на позичальників, які зобов'язані забезпечити ефективність застосування позичок. Використовуючи державний кредит як інструмент регулювання економіки держава отримує можливість проводити ту чи іншу фінансову політику.

3. Контрольна функція. Саме на базі кредитних відносин будується спостереження за діяльністю позичальників і кредиторів, оцінюються кредитоспроможність і платоспроможність суб'єктів господарювання, контролюється дотримання принципів кредитування, тобто здійснюється своєрідний контроль національною валютою. Природно, що будь-який кредитор своєрідно, через позику, контролює стан позичальника, прагнучи запобігти неповерненню або несвоєчасному поверненню боргу.

Крім таких принципів кредитних відносин як повернення, терміновість і платність, слід назвати ще два основні економічні принципи кредитування, що прийняті за основу при розгляді, перш за все, питань ефективного управління державною боргом, надання бюджетних кредитів та державних гарантій:

– забезпеченість кредиту свідчить, що наявні у позичальника майно, цінності, нерухомість або гарант дозволяють кредитору мати впевненість в тому, що повернення позичених коштів буде забезпечено у строк.

– цільовий характер – додатковий принцип кредитування. На вимогу однієї із сторін, найчастіше це кредитор, кредит надається на певні визначені договором цілі. При пільговому кредитуванні ці цілі визначаються законом із встановленням відповідальності за нецільове використання кредиту. У тих же випадках, коли цільове призначення кредиту фіксується договором, там же повинні передбачати заходи контролю, що забезпечують цільове використання, і засоби реагування на випадок невиконання умов договору.

Таким чином, у вузькому сенсі, державний кредит – це система грошових відносин, що виникають у зв'язку із залученням державою і територіальними громадами на добровільних засадах для тимчасового використання вільних грошових коштів юридичних і фізичних осіб.

Економічна наука довгий час відмовлялася сприймати державний кредит як природне і необхідне явище економічної дійсності. Карл Маркс

бачив в державному кредиті один з основних елементів фінансової системи капіталістичного суспільства. У роботі «Капітал» знаходимо: «Державний борг стає одним з найсильніших важелів первісного нагромадження. Немов дотиком чарівної палички він наділяє непродуктивні гроші продуктивною силою і перетворює їх таким чином в капітал ...» [5, с. 720]. Здається, в даному випадку економіст мав на увазі, що непрацююча частина валового внутрішнього продукту за допомогою державного кредиту втягується в процес накопичення національних багатств.

В.М. Твердохлебов бачив роль державного кредиту в економічному житті в тому, що він: 1) полегшує отримання коштів для державних видатків; 2) в залежності від характеру останніх впливає на виробництво; 3) служить джерелом отримання капіталів; 4) відбивається на платіжному балансі і грошовому обігу країни [7, с. 69].

Як різновид кредиту державний кредит наділений економічними ознаками повернення, терміновості і платності наданих державі у борг коштів. Однак відносини з державного кредитування не можна змішувати з банківським кредитом.

Коли мова йде про державний кредит, то взяті в борг кошти надходять у розпорядження органів державної влади, перетворюючись в їх додаткові фінансові ресурси. Вони направляються, як правило, на покриття бюджетного дефіциту. Джерелом погашення державних позик і виплати відсотків по них виступають кошти бюджету.

Формування додаткових фінансових ресурсів держави за рахунок мобілізації тимчасово вільних грошових коштів населення – це одна сторона державно-кредитних відносин. Другою же стороною виступають фінансові зв'язки, обумовлені поверненням і платністю коштів, додатково мобілізовані державою. Виплата доходів кредиторам забезпечується переважно за рахунок бюджетних надходжень. Це означає, що друга сторона державно-кредитних відносин має перерозподільний характер.

Об'єктивна необхідність використання державного кредиту для задоволення потреб суспільства обумовлена постійним протиріччям між величиною цих потреб і можливостями держави щодо їх задоволення за рахунок бюджетних доходів. Регулювання економіки, соціальна політика держави, виконання нею своїх функцій з оборони країни і охорони правопорядку вимагають постійного збільшення бюджетних видатків. Чималих коштів потребує і міжнародна діяльність держави. Тим часом доходи державного бюджету завжди обмежені певною межею – рівнем оподаткування. Тому при наявності вільних грошових ресурсів у населення органи влади вдаються до допомоги державного кредиту.

Можливість існування державного кредиту впливає з особливостей формування і часу ви-

користання доходів, одержуваних фізичними і юридичними особами. У населення постійно утворюються тимчасово вільні грошові кошти, перш за все, в зв'язку з нерівномірним одержанням доходів по найму (особливо в галузях з сезонним характером виробництва), виплатою гонорарів, премій, відпускних, отриманням спадщини тощо. Населення може свідомо обмежувати поточні потреби через необхідність накопичити кошти для покупки товарів тривалого користування з високою ціною придбання.

Аналогічні тенденції мають місце і в русі грошових коштів підприємств і організацій. Великі тимчасові коливання в одержанні виторгу від реалізації продукції і послуг можуть мати місце в зв'язку з тривалістю виробничого циклу чи сезонністю виробництва. Тимчасово вільні фінансові ресурси у юридичних осіб можуть утворюватися у зв'язку із нерівномірністю здійснення великих капітальних вкладень у виробництво і соціальну сферу. Тимчасово вільними можуть бути і резервні фонди підприємств.

Таким чином, економічно державний кредит являє собою своєрідну альтернативу (або доповнення) податків. М.В. Орлов вказує: "Державні капітали формуються від цих двох джерел: від податків і позик". Різниця між двома зазначеними інструментами полягає в тому, що державний кредит носить добровільний, договірний характер, в той час як сплата податку – це конституційний обов'язок громадянина держави. Податок – це одностороннє і безплатне примусове вилучення певної частини доходу [6, с. 303].

Державний кредит носить безоплатний, добровільний характер, а також він підлягає поверненню. Такий кредит спрямований на збільшення виключно невикористаної у виробництві частини доходу. Однак тут перед економістами стоїть проблема: використання державного кредитного механізму пов'язано з формуванням державного боргу, який необхідно сплатити. Сплата боргу здійснюється за рахунок коштів бюджету, який в свою чергу може бути поповнений виключно з нових позик або податків. Таким чином, держава потрапляє в замкнуте коло, весь час встаючи перед необхідністю вдаватися до нових і нових позик. У зв'язку з цим фінансист Поль-Марі Годме сказав: "... позика – засіб покласти державні видатки на майбутні покоління» [2, с. 347]. Аналогічну репліку знаходимо і у К. Маркса: «Позики дозволяють уряду покривати надзвичайні видатки таким чином, що платник податків не відчуває відразу всієї тяжкості останніх, але не ті ж позики вимагають, врешті-решт, підвищення податків». Слід, однак, відзначити, що сучасна економічна теорія дивиться на цю проблему оптимістично. Зокрема, американські економісти К.Р. Макконнелл і С.Л. Брю зазначають, що державний борг є одно-

часно і суспільним активом, внаслідок чого навіть одноразова виплата всього державного боргу резидентам викликала б лише серйозний перерозподіл доходів (громадяни платили б високі податки, а держава виплачувала б свої борги громадянам) [4, с. 370]. Таким чином, відзначають фахівці, погашення державного боргу перед резидентами не викликає ніякого витоку купівельної спроможності з економіки країни в цілому, а значить не може вважатися тягарем для того чи іншого покоління.

Однак зазначений оптимізм не поширюється на зовнішні запозичення держави. Цьому є очевидне логічне пояснення. Як правило, іноземні кредитори (іноземні уряди, нерезиденти, міжнародні фінансові організації) погоджуються на надання позик лише в конвертованій валюті та під досить високі відсотки. Історія державного боргу свідчить про те, що зовнішні борги не схильні до інфляції і за рахунок необхідності виплати відсотків постійно зростають. Крім того, щодо зовнішнього боргу неможлива одностороння реструктуризація, конверсія, конвертація і інші методи мінімізації витрат на обслуговування. Не можна також забувати, що гроші, отримані від іноземних банків та інших фінансових установ, це частина їх інвестиційної політики, і видача ними кредитів пояснюється чисто прагматичними інтересами прибутку. А ось гроші, які прихильно видаються різними міжнародними організаціями, функціонують за правилами не міжнародного ринку, а за правилами політичної науки. Вони, перш за все, інструмент економічного впливу на неекономічні сфери життєдіяльності суспільства і пов'язані не з поняттям «прибуток», а з поняттям «влада». Саме тому проблематика державного кредиту завжди перебувала на стику політичної, правової та економічної наук.

Як би там не було, сучасні економісти відзначають як позитивні, так і негативні аспекти застосування державного кредиту. Так, Ю.Я. Вавілов вказує, що позитивна роль державного кредиту полягає в наступних обставинах: державний кредит є неінфляційним джерелом фінансування бюджетного дефіциту; випускаючи боргові зобов'язання, держава впливає на процес доцільної організації заощаджень і інвестування господарючими суб'єктами тимчасово вільних фінансових ресурсів; розумна організація формування та обслуговування державного боргу допомагає державній владі ефективно розподіляти податковий тягар між різними поколіннями населення країни; за допомогою надання кредитів перспективним підприємствам, влада може сприяти прискоренню соціально-економічного розвитку країни; взаємні боргові зобов'язання різних країн є фактором зміцнення міжнародного співробітництва й взаєморозуміння. До негативних факторів при цьому належать: обмеження інвестиційної актив-

ності при надмірному збільшенні зовнішніх запозичень [1 с. 18].

Висновок. Узагальнюючи наведені вище міркування, зробимо кілька висновків про особливості суспільних відносин в галузі державного кредиту, що регулюються нормами фінансового права:

1. Економічна теорія пропонує виходити з того, що з економічної точки зору державний кредит – це грошові відносини, що виникають між державою та її резидентами або між державою і нерезидентами (іншими державами, міжнародними фінансовими і нефінансовими організаціями), які полягають в запозиченні і наданні в борг державою грошових коштів на добровільній, поворотній, платній і терміновій засадах.

2. Будучи засобом накопичення капіталу, державний кредит постає унікальним економічним інструментом перерозподілу національного валового продукту в загальнонаціональних цілях. Вільні кошти населення і господарюючих суб'єктів мобілізуються на виконання господарських і соціальних завдань загальнодержавного масштабу, і одночасно надають можливість збагачення за рахунок платності позикової операції.

3. Як частина кредитної системи держави державний кредит являє собою сукупність здійснених державою угод, за якими відбувається обмін цінностями між сторонами угоди. На цій позиції державний кредит ґрунтується як на традиційних принципах кредиту: повернення, оплатність, терміновість, так і на додаткових економічних принципах забезпеченості та цільового характеру, прийнятих сьогодні за основу при розгляді питань ефективного управління державним боргом, надання бюджетних кредитів та державних гарантій.

4. Державний кредит виступає також одним з основних способів покриття бюджетного дефіциту. У цьому сенсі державний кредит стоїть в одному ряду з податками, а також неподатковими джерелами поповнення доходів бюджету. Від них він вигідно відрізняється своєю добровільністю, мобільністю, необмеженим обсягом, а також неемісійним (тобто неінфляційним) характером. Однак є й зворотний бік: кредит, по суті, являє собою відстрочений податок, оскільки борги треба повертати, а альтернативу податкового джерела знайти неможливо.

5. Економісти схильні бачити у державному кредиті і позитивні, і негативні сторони. Однак слід припустити, що можливість позитивного впливу на економічний розвиток суспільства нівелює можливі негативні наслідки, яких (як показує історія існування інституту державного кредиту) можна уникнути і в жодному разі не слід боятися.

Таким чином, функціонування фінансових відносин, що складаються в сфері кредитної діяльності держави, об'єктивно вимагає універсального регулятора яким є право. Інститут державного кредиту як фінансово-правова категорія являє сукупність норм фінансового права, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу отримання державою або розміщення з боку держави грошових коштів, а також щодо надання державних гарантій. В юридичному аспекті державний кредит виступає самостійним елементом фінансової компетенції держави, які здійснюються за рахунок залучених і власних коштів на свій ризик і складається в їх розміщенні на законодавчо визначених умовах.

Оскільки фінансове право тісно пов'язаний з економічною діяльністю, розгляд особливостей економічних відносин в галузі державного кредиту, діяльність регулює публічне право і вимагає від дослідників і практиків постійного аналізу його економічної природи в постійному розвитку і вдосконаленні.

Література:

1. Вавилов Ю. Я. Государственный долг: Учебное пособие. – М., 1998. – 165 с.
2. Годме П., – М. Финансовое право. – М., 1978. – 450 с.
3. Зайцева Н.А. Публічно-правова природа державного кредиту / Н.А. Зайцева // Проблеми законності. – 2008. – №98 – С. 243-248.
4. Макконнелл Кэмпбелл Р., Брю Стэнли Л. Экономикс: Принципы, проблемы и политика. В 2т.: Пер. с англ. 11-го изд. Т. 1 – М., 1995. – 620 с.
5. Маркс К. Капитал. Критика политической экономии // К. Маркс и Ф. Энгельс. Сочинения. Т.23.-М., 1960. – 820 с.
6. Орлов М.В. О государственном кредите // У истоков фінансового права: М.М. Сперанский, Н.И. Тургенев, М.Ф. Орлов: Сборник / Сост. (автор статей и комментариев) А.А. Ялбулганов; Под ред. (и со вступ. статьей) А.Н. Козырина.-М., 1978. – 420 с.
7. Твердохлебов В.Н. Государственный кредит. – Ленинград, 1928. – 121 с.

Анотація

Стецюк В. В. Особливості суспільних відносин в сфері державного кредиту як фінансово-правового інституту. – Стаття.

У статті автор досліджує суспільні відносини, що складаються в сфері кредитної діяльності держави. Інститут державного кредиту як фінансово-правова категорія являє сукупність норм фінансового права, що регулюють суспільні відносини, які виникають з приводу отримання державою або розміщення з боку держави грошових коштів, а також щодо надання державних гарантій. В юридичному аспекті державний кредит виступає самостійним елементом фінансової компетенції держави, які здійснюються за рахунок залучених і власних коштів на свій ризик і складається в їх розміщенні на законодавчо визначених умовах.

Ключові слова: державний кредит, державний борг, грошовий обіг, грошові кошти, позика, доходи, видатки, бюджет.

Summary

Stetsiuk V. V. Peculiarities of public relations in the field of state loan as a financial and legal institute. – Article.

The author notes in the article that economic theory proposes to assume that from an economic point of view, public credit is a monetary relationship that arises between the state and its residents or between the state and non-residents (other states, international financial and non-financial organizations), which are in borrowing and lending by the state of funds on a voluntary, repayable, paid and urgent basis.

As a means of accumulating capital, public credit is a unique economic tool for the redistribution of gross national product for national purposes. Free funds of the population and economic entities are mobilized to perform economic and social tasks on a national scale, and at the same time provide an opportunity to enrich themselves through the payment of the loan operation.

As part of the credit system of the state, public credit is a set of agreements made by the state, under which there is an exchange of values between the parties to the agreement. In this position, public credit is based on the traditional principles of credit: repayment, payment, urgency, and on additional economic principles of security and target nature, adopted today as a basis for considering effective public debt management, budget loans and government guarantees.

Public credit is also one of the main ways to cover the budget deficit. In this sense, public credit is on a par with taxes, as well as non-tax sources of budget revenues. It differs favorably from them in its voluntariness, mobility, unlimited volume, as well as non-emission (ie non-inflationary) nature. However, there is a downside: a loan is essentially a deferred tax, as debts must be repaid and an alternative source of taxation cannot be found.

Key words: public credit, public debt, cash flow, cash, loan, revenues, expenditures, budget.